

Jónas Kristjánsson

VÉSTEINN ÓLASON

JÓNAS KRISTJÁNSSON

10. apríl 1924 – 7. júní 2014

JÓNAS KRISTJÁNSSON kom víða við í íslensku menningarlífi á sinni löngu ævi. Ungur gerðist hann ötull og orðhagur þýðandi leikrita og sagnarita, fornra og nýrra, og gagnrýnandi nýrra skáldverka. Í ritaskrá hans fer þó miklu mest fyrir útgáfum fornra bókmennta íslenskra og ritum til rýni þeirra og kynningar. Kandidatsprófi í íslenskum fræðum lauk Jónas við Háskóla Íslands árið 1948 og hélt síðan rakiðis til Kaupmannahafnar til frekara náms og þjálfunar við útgáfustörf. Þar dvaldist hann fjögur ár, drakk í sig fornan fróðleik og samtímamenningu og agaði vinnubrögð sín við fótiskör Jóns Helgasonar, sem var þá höfuðskörungur textafræði á Norðurlöndum og þótt víðar væri leitað. Á Hafnarárunum átti Jónas margbreytileg og fjörug samskipti við Íslendinga og Dani, auk lærdómsfólks af ýmsu þjóðerni sem sótti Árnasafn heim til náms og rannsókna. Á því skeiði komu frá honum tvær fræðilegar útgáfur, en einnig lagði hann þá grundvöll að öðrum sem síðar komu fram.

Heimkominn sinnti Jónas kennslu og var ráðinn til útgáfustarfa fyrir Hið íslenska fornritafélag og Háskóla Íslands, en frá 1957–63 var hann skjalavörður á Þjóðskjalasafni. Árið 1963 var hann ráðinn til starfa við Handritastofnun Íslands, annar af tveimur sérfræðingum, eins og það var þá kallað. Nokkrum mánuðum fyrr hafði Einar Ól. Sveinsson prófessor verið skipaður fyrsti forstöðumaður stofnunarinnar, en árið 1971 tók Jónas við því starfi. Nafninu var breytt í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 1972 í kjölfar samninga Danmerkur og Íslands um skil íslenskra handrita úr dönskum söfnum. Jónas var forstöðumaður þangað til hann lét af störfum fyrir aldurs sakir 1994.

Í ritgerðasafninu *Sagnalíf*, sem út kom árið 2015, er skrá um útgáfur Jónasar og önnur ritverk, og verða titlar því ekki tilgreindir hér. Frá því hann hóf rannsóknir í Kaupmannahöfn og þangað til doktorsritgerðin

Um *Fóstbræðrasögu* kom út árið 1972, gaf Jónas út bæði Íslendingasögur og riddarasögur í textafræðilegum útgáfum og auk þess bindi með Eyfirðingasögum í ritröðinni *Íslenzk fornrit*. Á því skeiði sem Jónas var forstöðumaður Árnastofnunar birtust frumrannsóknir og athuganir á fornum handritum og bókum einkum í greinum, en auk þess vann hann mikið starf við kynningu handrita og bókmennta, bæði með fyrirlestrum, sem hann flutti víða erlendis, og meira eða minna alþýðlegum fræðiritum. Ríkulega myndskreytt rit um handritamenningu þjóðarinnar birtust bæði á íslensku og fjölda annarra tungna. Saga íslenskra fornþókmennna, sem Jónas samdi upphaflega til birtingar í 2. og 3. bindi *Sögu Íslands*, birtist síðan aukin og endurskoðuð á ensku og þýsku. Starf þetta er fjölbættara en svo að hægt sé að leggja á það nokkurt heildarmat í fáum orðum, en verkin tala sínu máli. Auk vandaðra útgáfna má ætla að varanlegasta framlag Jónasar til íslenskra fræða verði rannsóknir hans og rökræða um tímatal íslenskrar fornsagnaritunar, bæði í doktorsritgerðinni og annars staðar.

Eins og ritaskrá Jónasar sýnir fór því fjarri að hann legði niður stílvopnin þegar hann komst á eftirlaunaaldur, en sérstök ástæða er til að geta starfa hans við ritstjórn *Íslenzkra fornrita*. Hann sat í stjórn Hins íslenska fornritafélags frá árinu 1979, en varð síðar ritstjóri *Íslenzkra fornrita*, síðustu árin með Þórði Inga Guðjónssyni. Á þeim árum tók útgáfa félagsins nýjan fjörkið, og hafa á því skeiði komið út þrjú bindi biskupasagna, fjögur bindi konungasagna og tvö bindi með eddukvæðum. Jónas var vandvirkur og athugull ritstjóri bæði um efni og frágang. Útgáfu eddukvæða annaðist Jónas sjálfur ásamt þeim er þetta ritar. Hann hafði að mestu lokið sínum hluta verksins, frágangi texta og skýringa, árið 2008, en var með í ráðum um hvað eina allt fram á vorið 2014, þegar hann féll svo sviþlega frá.

Eins og áður var getið þýddi Jónas og ritdæmði samtímabókmenntir á æskuárum sínum, en á efri árum fann áhugi hans á bókmenntum sér nýjan farveg. Hann birti tvær skáldsögur um söguleg efni: *Eldvígslan* kom út 1983 með efni tengt *Ragnars sögu loðbrókar*, en *Veröld við: Skáldsaga um ævi og örlög Guðríðar Þorbjarnardóttur* 1998. Í kjölfar þeirrar sögu kviknaði áhugi Jónasar á staðfræði Vínlandssagna, sem leiddi til nokkurra ferða til Nýfundnalands og bæklinga um þau efni. Í ritinu *Söguþjóðin*, sem birtist 2012, kom fram áhugi Jónasar á því að nota fornþókmennirnir og efni þeirra til að efla áhuga á sögu lands og þjóðar. Þar fetaði hann í fótspor föðurbróður síns og nafna, Jónasar Jónssonar frá Hríflu, og hinnar frægu

og langlífu kennslubókar hans í Íslandssögu. Sjálfur lýsir hann ætlun sinni þannig: „Þá kviknaði með mér sú hugmynd að gera nýtt verk um íslenska fornöld, í sama stíl sem verk frænda míns, en hlutlausara og ætlað full-orðnum ekki síður en börnum.“ Þetta rit fræðaöldungsins, samið þegar leið á níunda tug æviára hans, ber stílsnilld hans og heillandi frásagnarlist fagurt vitni, ekki síður en þekkingu og ást á fornum heimildum. Færi betur að sú bók næði til sem flestra lesenda. Okkar tímar munu því þó heldur andsnúnir að slíkt rit verði jafnvinsælt og langlíft og Íslandssaga frænda hans.

Of langt yrði upp að telja hvers konar trúnaðarstörf sem Jónas annaðist fyrir opinbera aðila og áhugamannasamtök. Hann var lengi formaður sögunefndar Þingeyinga, í stjórn Hins íslenska þjóðvinafélags, ritari og forseti Vísindafélags Íslendinga, í Íslenskri málnefnd í tvo áratugi, formaður orðunefndar í áratug og í fjölda stjórna um lengri eða skemmri tíma. Jónas sat í stjórnnum Snorrastofu og Stofnunar Sigurðar Nordals á fyrstu árum þeirra og veitti þeim þann stuðning og uppörvun sem hann mátti. Þá var hann félagi í ýmsum erlendum vísindaakademíum og hlaut margs konar viðurkenningar erlendis, kjörinn heiðursdoktor við Uppsalaháskóla 1991.

Þulu þessa um verk Jónasar og þátttöku í þjóðlífinu mætti enn auka og fylla, en mál er nú til komið að víkja að starfi hans við Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Það fór mjög saman að Jónas Kristjánsson var skipaður forstöðumaður Handritastofnunar Íslands, að fullgiltur var 1. apríl 1971 sáttmáli milli Danmerkur og Íslands um flutning hluta af handritum Stofnunar Árna Magnússonar og Konunglega bókasafnsins í Kaupmannahöfn í vörslu og umsjón Háskóla Íslands, dagsettur 1. júlí 1965, og að fyrstu handritin, *Flateyjarbók* og *Konungsbók eddukvæða*, komu heim 21. apríl 1971. Enn einn áfangi náðist á þeim sömu misserum þegar flutt var inn í nýreist hús, Árnagarði við Suðurgötu. Með öllu þessu var grunnur lagður að framtíðarskipan sérhæfðra íslenskra rannsókna á handritum og þjóðfræðum. Í Árnagarði var starfsvettvangur Jónasar síðari hluta starfsævi hans. Á eftirlaunaárum stundaði hann fræði sín í meira mæli á heimili sínu handan Sturlugötu en hafði jafnframt afdrep í Árnagarði fram undir ævilokin, leitaði þar heimilda og kannaði eða sat samstarfsfundi.

Mikið og mikilvægt verk var að hafa forystu um mótun stefnu og starfshátta í nýrri stofnun. Mörg verkefni höfðu raunar farið af stað að frumkvæði fyrri forstöðumanns og stjórnar Handritastofnunar, en í þann mund sem Jónas tók við forystu hafði stofnunin eflst að starfskröftum.

Sérfræðingarnir urðu þá fimm, og vaskur hópur styrkþega var jafnan við störf. Þótt stöður styrkþega væru í upphafi hugsaðar sem starfsþjálfun í fáa mánuði eða ár, fór oft svo að styrkþegar ílengdust og fengu fastráðningu. Spurningu um starfsmannaveltu við Árnastofnun hefur löngum mátt svara á þá leið að þar láti menn ekki af störfum fyrr en á dánardægri, þótt lög leyfi ekki að greiða þeim laun eftir sjötugt. Segir það nokkuð um þann starfsanda og starfsumhverfi sem skapaðist í Árnagarði á dögum Jónasar. Eitt af þeim verkefnum sem snemma var hrundið úr vör var útgáfa *Griplu*, og ritstýrði Jónas henni meðan hann var við störf, fyrstu átta bindunum, á árunum 1975 til 1993.

Jónas var lipur stjórnandi og hafði gott lag á að miðla verkefnum til starfsmanna sem hverjum og einum hentaði og hvetja þá til dáða, en sjálfræði höfðu menn allmikið undir hans stjórn, enda gert ráð fyrir að ástin á fræðunum væri öflugri hvati til starfa en ótti við yfirvald. Miklu skipti að handritamálið var enn í fersku minni þjóðarinnar og Árnastofnun naut pólitísks velvilja stjórnámálanna úr öllum flokkum. Jónas hafði frá upphafi gott og náið samband við ráðherra menntamála og æðstu embættismenn í ráðuneyti hans, en vitaskuld hefur þessi stofnun eins og aðrar þurft að setta sig við minna fé til starfseminnar en hægt hefði verið að nýta til góðra verkefna.

Bæði Jónas og aðrir munu hafa litið svo á að mikilvægasta trúnaðarstarf hans, auk starfs forstöðumanns, hafi verið seta í nefndinni sem falið var að skipta íslenskum handritum í dönskum söfnum milli Íslands og Danmerkur. Ákvæði dönsku laganna voru almenn og nefndu ekki önnur handrit en þau tvö sem fyrst var skilað úr Konungsbókhöfðu, *Konungsbók eddukvæða* og *Flateyjarbók*. Í nefndinni sátu jafnmargir fulltrúar íslenskra og danskra stjórnvalda. Mörg álitamál voru um hvernig skipta ætti, og var fast haldið á málum af beggja hálfu. Nefndin starfaði frá 1972 til 1986, en að lokum skáru dönsk stjórnvöld úr nokkrum ágreiningsefnum sem út af stóðu. Handritaskilum lauk formlega árið 1997. Jónas lagði mikinn metnað í þetta starf og taldi þjóðarheill í veði að ná heim svo mörgum handritum sem kostur væri. Líklega hefur dönsku fulltrúunum í nefndinni stundum þótt sem líkja mætti ágirni hans til handrita við skaphöfn Egils Skallagrímssonar. Hefði Jónas kunnað vel að meta þann samjöfnuð, hygg ég. Hann mátti líka allvel við úrslit málsins una. Þótt allhart væri tekist á um handritin, bæði meðal danskra stjórnamála- og fræðimanna og

í skilaneftinni, varð lausn handritamálsins farsæl. Hin besta samvinna hefur verið með einstaklingum og stofnunum á Íslandi og í Danmörku allar götur síðan málinu lauk, og rannsóknarstarfsemin hefur notið góðs af í báðum löndum.

*

Yfirlit yfir helstu störf manna og árangur gefur mynd af æviverki, en kann að segja fátt um manninn sjálfan annað en að góðum hæfileikum hafi verið beitt af elju og samviskusemi. Ófús er ég því að kveðja langvin minn og samstarfsmann án þess að reyna að bregða upp blæbrigðaríkari mynd og persónulegri en þeirri sem slíkt yfirlit gefur kost á.

Jónas var borinn og barnfæddur í Suður-Þingeyjarsýslu á þeim árum sem Ísland fetaði sig óstyrkum fótum fyrstu sporin á braut fullveldis, árum óróa í stjórnámálum innan lands og utan og erfiðum krepputímum. Ekki þarf að orðlengja um lífsmátt og rætur þeirrar menningar sem dafnað hafði með þingeyiskum bændum um áratuga skeið, þegar hér var komið, og ekki er að efa að Jónas naut þess alla ævi að eiga þar rætur. Hvar sem hann var á ferð var hann jafningi og glaðvær viðmælandi hárra sem lágra en bar með sér í fasi og sjálfsmýnd sinn menningarlega arf. Hann var högvær og varkár í framkomu við fyrstu kynni en átti létt með að opna eigin hug og ljúka upp dyrum hjá þeim sem fyrir voru, svo að leiddi til fjörugra samræðna og samskipta. Ekki var Jónas hár í lofti, en vakti þó eftirtekt í fjölmenni.

Jónas var ekki alltaf allur þar sem hann var séður í samskiptum, en því fylgdi aldrei ódrengskapur. Hann hafði gaman af ráðagerðum sem ekki voru öllum ljósar, vissi að beinasta leiðin að marki er ekki alltaf sú greiðasta. Gjarnan leitaði hann ráða annarra og fylgdi þeim, ef honum leist þau góð, en hann vissi ævinlega vel hvað hann vildi, hver voru meginmarkmiðin, og þegar að þeim kom reyndist hann einatt fastari fyrir en ætla mátti í fyrstu. Hann var ljúfur og elskulegur við alla en mat þó ekki alla jafnmikils. Í fræðimennsku sinni naut hann afar góðs minnis og djúptækra þekkingar á fornum heimildum, en fræðileg, sértæk framsetning virtist honum einatt úr lausu lofti gripin, og hann mat ekki mikils verk sem honum þóttu markast meira af fræðilegum vangaveltum en nákvæmum skilningi texta, talaði gjarnan í gamni um höfunda slíkra texta sem óramenn. Þá sem lögðu allt kapp á að kollvarpa gömlum „sannindum“ nefndi hann hörgabrjóta. Um þessi efni greindi okkur stundum á, en alltaf í góðu. Við vorum sam-

mála um að hafna öfgum til beggja handa, en ekki alltaf sammála um hvar mörkin lægju milli hins léttvæga og hins þungvæga.

Jónas Kristjánsson var mjög þjóðrækinn maður í besta skilningi þess orðs; hann var stoltur af íslenskri menningu og ávöxtum hennar, unni henni heitt og vildi veg hennar mikinn, en hann fyrirleit ekki menningu annarra þess vegna. Áherslur hans og tilfinningar á þessu sviði einkenndust vitaskuld af þeim tímum sem ólu hann, lokaskeiði sjálfstæðisbaráttunnar. Af þeim sökum gat orðið blæbrigðamunur á skoðunum hans og áherslum og þeirra sem yngri voru, en enginn gat mælt því í mót að Jónas var fordómalaus heimsborgari. Hann var t.d. með öllu laus við þá andúð í garð Dana sem mjög gætti í fyrrnefndri sögubók föðurbróður hans og raunar hjá mörgum af hans eigin kynslóð, hvað þá þeim sem eldri voru. Hugmyndafræði sjálfstæðisbaráttunnar hefur látið undan síga hægt og hægt á löngum tíma. Nú er öllum ljóst sem hafa þekkingu og yfirsýn af því tagi sem Jónas bjó yfir að oft var réttu máli hallað í hita baráttunnar.

Hálf öld er nú síðan ég kynntist Jónasi. Ég var á stúdentsárum mínum um tvö skeið styrkþegi á Handritastofnun. Þótt Jónas væri vinmargur í hópi jafnaldra sinna og þeirra sem eldri voru, var hann skjóttur til viðkynningar við sér yngra fólk og tók öllum sem jafningjum. Þeir Jónas og Ólafur Halldórsson voru þá daglegir leiðbeinendur og verkstjórar í handritasal Landsbókasafns, því að forstöðumaður hafði vinnuáðstöðu annars staðar. Báðir voru þeir ljúfmenni og gott til þeirra að leita en fylgdu jafnframt þeirri fornu uppeldisaðferð að hver nýliði mundi læra mest á því að reyna sig og reka sig á. Þeir voru báðir sjálfsagðar fyrirmyndir um nákvæm og vönduð vinnubrögð. Ég veitti því fljótt athygli hve auðvelt Jónas átti með að einbeita sér að verki. Þegar hann settist við skrifborð sitt, e.t.v. eftir glettnar samræður og skemmtisögur, var eins og hann hyrfi allur inn í heim verkefna sinna, sem bergnuminn. Væri hann truflaður gat titið svo út um stund að hann væri að vakna af svefni. Þannig mun hann hafa unnið bæði á vinnustað og heima, og er það vafalaust lykillinn að því hve miklu verki hann gat afkastað.

Hver sá sem les bækur Jónasar og greinar finnur skjótt hve mikið vald hann hafði á íslensku máli. Kjarninn í máli hans var vafalaust sóttur til bernskunnar, í samræður við ættmenni hans í sveitinni, hámenntuð í þjóðlegum fræðum, en ekki leyndi sér heldur hve mjög still hans auðgaðist af bókmenntalegum áhrifum, ekki síst frá Íslendingasögum og riddarasögum,

þeim textum sem hann hafði fengist við að gefa út. Málsnilld Jónasar var ekki bundin við ritað mál. Hann var skemmtilegur í samræðu, frábær sögumaður og afbragðs tækifærisræðumaður.

Ekki skal hér undan dregið hve gestrisinn Jónas var og hvílikur höfðingi heim að sækja. Þar naut hann eins og í flestu öðru liðsinnis eiginkonunnar, Sigríðar Kristjánsdóttur. Auk starfsfólks stofnunarinnar er fjölmennur sá vinahópur, erlendur og innlendur, sem naut alúðlega fram borinna veitinga og skemmtilegra samræða á heimili þeirra, fyrst á Sunnubraut í Kópavogi og síðan á Oddagötu, steinsnar frá Árnagarði. Jon Gunnar Jørgensen lýsir því vel í inngangsritgerð bókarinnar *Sagnalíf* hvernig Jónas bauð gesti velkomna og sinnti þeim, hvort sem voru viðkunnir prófessorar eða ungir stúdentar að feta fyrstu sporin við rannsóknir.

Jónas var lengi forstöðumaður Árnastofnunar og andlit hennar út á við. Inn á við var hann fremstur meðal jafningja. Starf stofnunarinnar hófst á tímaskeiði þegar forneskjulegir stjórnumarhættir, sem lengi höfðu viðgengist í háskólum og rannsóknarstofnunum, voru á undanhaldi. Þeir vindar blésu á Íslandi um 1970, og hygg ég að tekist hafi á sársaukalausan hátt að finna í Árnastofnun meðalhóf milli nauðsynlegrar forystu og ábyrgðar og dreifðrar þátttöku í ákvörðunum í anda akademísku frelsis.

Jónas Kristjánsson var gæddur svo mikilli starfsorku og andlegum þrótti að það kom ekki að sök þótt hann dreifði kröftum sínum í margar áttir. Honum tókst að einbeita meginþunga starfa sinna að því sem honum var mikilvægast. Það var gæfa hans að fá að starfa á þeim vettvangi sem hugur hans girntist mest og kraftar hans nýttust best. Það var gæfa samstarfsmanna hans og þeirrar stofnunar sem hann veitti lengi forystu að þær leiðir lágu saman.

Vésteinn Ólason

*Fyrirv. forstöðumaður Stofnunar Árna Magnússonar
í íslenskum fræðum og prófessor emeritus í íslenskum
bókmenntum við Háskóla Íslands*

Nýlendugötu 42

IS-101 Reykjavík

vesteinn@hi.is